

660). Uzzâ'nın kitâbelerde yer alan tek temsiline Nabatîler'de rastlanmaktadır. Burada Uzzâ sade ve dikdörtgen bir sü-tun şeklinde ve biçimlendirilmiş gözlerle tasvir edilmiştir. Bu temsil tarzı, Arabistan yarımadasının batısında kutsal semboller ve mezar taşları için kullanılan yaygın bir tarz olup aynı zamanda Nabatîler'in başşehri Petra'da Kutbâ (Nabatîler'in kâtip ve kâhin tanrısı), İsis ve Atargatis (Suriye kökenli aşk, bereket ve hayat tanrıçası) gibi tanrı ve tanrıçaları temsilen de kullanılmıştır (EI² [İng.], X, 968).

Milâdın ilk yüzyıllarında Petra dışında Suriye'nin güneybatı bölgesinde yer alan Havran'da, Vâdiiram'da, Sînâ'da ve Medine ile Tebük arasındaki Dedân'da Uzzâ tapınmasına rastlanmıştır (a.g.e., a.y.; Winnett, XXX [1940], s. 118). V. yüzyılda yaşayan Süryânî şair-papaz Antakyalı Aziz İshak, Araplar'ın Uzzî diye adlandırılan bir tanrıçaya taptiklarını söylemiştir (EI² [İng.], X, 968). VI. yüzyılda bu tanrıçaya, günümüzde Irak bölgesine denk gelen Hîre ve civarında krallık kuran Arap kökenli Lahmîler tarafından tapıldığı, Uzzâ'ya sabah yıldızı olarak kurban sunulduğu, özellikle son Hîre kralı Münzir b. Nu'mân'ın Lât ve Uzzâ adına yemin edip göreve başladığı ve Uzzâ adına çok sayıda esir rahibeyi kurban ettiği nakledilmiştir (a.g.e., a.y.; ERE, I, 660). Ayrıca ilk dönem kilise babalarından Jerome (ö. 420), Araplar'ın Elusa'daki (muhtemelen el-Uzzâ'nın Latince şekli) Venüs mâbedinde merasim düzenlediklerinden ve bu tanrıçaya Lucifer adına taptiklarından bahsetmiştir (Winnett, XXX [1940], s. 122-123; yazara göre Herodot'un Alitta ismiyle bahsettiği tanrıça da el-Uzzâ'dır).

Hız. Peygamber döneminde Mekke ve civarında Uzzâ'ya tapınma geleneği ve ritüeli yerleşmiş durumdaydı. İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre Uzzâ'ya ilk defa Gatafân kabilesinden Zâlim b. Es'ad put edinmişti. Bu put, Mekke'den Irak'a giderken sağda kalan Nahleşâmiye bölgesindeki Hurâd vadisinde bulunuyordu. İbn Es'ad buraya Bus denilen bir mâbed inşa etmişti ve burada -kehanet kabilinden- birtakım sesler duyuluyordu (Kitâbü'l-Eşnâm, s. 18). İbnü'l-Kelbî ayrıca Kureyş kabilesinin Uzzâ'ya, Kâbe'nin haremine benzer biçimde Hurâd vadisinde Sukâm adıyla özel bir bölgeyi tahsis ettiğini ve şeytan olarak nitelenen Uzzâ'nın buradaki üç ağaçta (semüre) barındığını söyler (a.g.e., s. 19, 25-26; krş. Tâcü'l-'arûs, "bss" ve "uzz" md.leri). Bunun dışında Uzzâ'ya adakların sunulduğu Gabgab denilen bir sunak

yerinden ve Süleym ailesinden gelen görevlilerin / kâhinlerin Nahle'deki Uzzâ kütünün hizmetini yürüttüklerinden bahseder (Kitâbü'l-Eşnâm, s. 20-22; Wellhausen, s. 39). İbnü'l-Kelbî'nin naklettiği bu bilgilerle ilgili olarak Wellhausen, Bus'un Kureyşliler'in Nahle'deki kültüyle bir ilgisinin bulunmadığını, bunun Gatafânlılar'ın kâbesine karşılık geldiğini belirtmiş; müslüman âlimlerin Bus'u Nahle'yle eşleştirmelerinin sebebini Nahle yakınlarındaki, Huneyn Savaşı'nın geçtiği yere yakın bir bölge için de Bus isminin kullanılmasıyla açıklamıştır (Reste Arabischen Heidentums, s. 37-38). Biri Huneyn yakınındaki dağ, diğeri Gatafânlılar'ın mâbedi olmak üzere iki ayrı Bus'tan Tâcü'l-'arûs yazarı da söz etmektedir ("bss" md.).

İslâm kaynaklarında Uzzâ kütünün iki ayrı zamanda ortadan kaldırıldığına dair rivayetler vardır. Bir rivayete göre Uzzâ kültü -Gatafân'ın kâbesi diye bilinen Bus kültü- Câhiliye döneminde Züheyr b. Cenâb'ın buraya mâbed inşa eden Zâlim'i öldürmesi ve mâbedi yıkmasıyla sona ermiştir. Diğer rivayete göre ise Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Hâlid b. Velid, Nahle'ye gidip söz konusu üç ağacı kesmeye başlamış, üçüncü ağaca geldiğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çıplak bir kadınla (kadın biçimindeki şeytan) karşılaşmış, onun başını koparıktan sonra üçüncü ağacı da kesmiş ve ardından mâbed görevlisi Dübeyye es-Sülemî'yi de öldürmüştür. Böylece Uzzâ tapınmasına son verilmiştir (Tâcü'l-'arûs, "bss" ve "uzz" md.leri; İbnü'l-Kelbî, s. 25-26; ayrıca bk. GARÂNİK; LÂT; MENÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1924, s. 17-27; İbn Habîb, *el-Mü-nemmak*, s. 98-99; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1972, XXVII, 34-35; J. Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentums*, Berlin 1897, s. 37-39, 44-45; C. M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, London 1923, II, 511; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 235-245; Hashim al-Tawil, *Early Arab Icons: Literary and Archaeological Evidence for the Cult of Religious Images in Pre-Islamic Arabia* (doktora tezi, 1993), University of Iowa; F. V. Winnett, "The Daughters of Allah", *MW*, XXX (1940), s. 113-130; M. J. Kister, "On a Monotheistic Aspect of a Jahiliyya Practice", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, II, Jerusalem 1980, s. 33-57; T. Nöldeke, "Arabs (Ancient)", *ERE*, I, 660; M. C. A. Macdonald - Laila Nehmé, "al-'Uzzâ", *EI²* (İng.), X, 967-968.

ŞEVKET YAVUZ

UZZÂL

(عزّال)

Türk müzikisinde bir makam.

Hicaz ailesi adı verilen, birbiriyle ilişkili dört makamdan hicaz, uzzâl, zirgüleli hicaz, hümâyun makamları grubuna dahildir ve diğerleri gibi düğâh perdesinde karar eder. İnci-çıkıcı, bazan da çıkıcı bir seyir karakterine sahip olan uzzâl makamı yerinde (düğâh perdesinde) bir hicaz beşlisi-ne hüseyinî perdesinde bir uşşak dördlüsünün eklenmesiyle meydana gelmiştir:

Pestten tize doğru diziyi meydana getiren sesler düğâh, dik kürdî, nîm-hicaz, nevâ, hüseyinî, eviç, gerdâniye ve muhayyerdir. Makamın güçlüsü hicaz beşlisiyle uşşak dördlüsünün birleştiği perde olan hüseyinî perdesidir ki bu perdede makamın yarım kararı uşşak çeşnişisiyle yapılır. Uzzâl makamı diğer hicaz ailesi makamlarında olduğu gibi asma karar bakımından zengindir. Hicaz dördlüsünün bir tanini altında rast perdesinde bir nikriz beşlisi yer alır. Uzzâl seyri sırasında bu perdede düşülüp nikrizli asma karar yapılabilir.

Bunun dışında nîm hicaz ve dik kürdî perdelerinde çeşnîsiz asma kararlar da karakteristiktir.

Hicaz ailesi makamları, kendi seyirleri sırasında aileyi meydana getiren diğer hicaz çeşitlerine geçki yapar ve onların yarım kararları (güçlüleri) kullanılan hicaz çeşidi için birer asma karar perdesi olur. Uzzâl makamında da bu sebeple nevâda büseliklikli (hümâyun makamına geçki), nevâda rastlı (hicaz makamına geçki) ve hüseyinîde hicazlı (zirgüleli hicaza geçki) asma kararlar yapılır.

UZZÂL

Nota yazımında donanımına si için bakiye bemolü, fa ve do için bakiye diyezi konulan uzzâl makamının yedeni rast perdesidir (ender de olsa bazı klasik eserlerde bakiye diyezli sol [nîm-zirgüle] perdesinin de kullanıldığı görülür). Makam tiz taraftan genişler. Güçlü hüseyinî perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü getirilerek hüseyinde uşşak diyesi halinde uzatılır. Fakat muhayyer perdesinde asla asma karar yapılamaz.

Uzzâl makamı tiz taraftan bir başka şekilde de genişletilebilir. Bu genişleme durak üzerindeki hicaz beşlisi simetrik olarak aynen tiz durak muhayyer perdesi üzerine göçürülür. Bu takdirde hüseyinî perdesi üzerinde bir karıcığar makamı dizisi meydana gelir.

Bu genişlemelerin dışında uzzâl makamı nadiren olarak pest taraftan da, yegâh perdesine bir nikriz beşlisi getirilerek genişletilmiştir. Bu takdirde yegâhta nikrizli ve hüseyinî-aşiran perdesinde hicazlı asma karar yapılabilir.

Uzzâl
makamı
seyir
örneği

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi bu tarzdaki pestten genişlemede yegâh perdesinde bir nikriz makamı dizisi meydana gelmektedir. Uzzâl makamı seyri sırasında ve özellikle inici nağmeler esnasında eviç perdesi yerine acem perdesi kullanılır. Bunun sonucunda yeni bir hicaz çeşidi ortaya çıkar. Bu dizi hicaz beşlisi+hüseyinde kürdî dörtlüsü tarzındadır: Başlı başına kullanılmamakla beraber eserlerde zaman zaman kullanılan bu diziyeye "acemli uzzâl dizisi" denilebilir. Bütün bunların dışında uzzâl makamında da diğer hicaz ailesi makamlarında olduğu gibi ortalama hicaz dizisi kullanılabilir.

Uzzâl makamının seyrine güçlü veya karar perdeleri civarından başlanır. Diziyi meydana getiren çeşnilerde karışık gezinildikten sonra güçlü hüseyinî perdesinde uzzâl çeşnili yarım karar yapılır. Bu arada daha önce veya sonra gereken yerlerde gerekli asma kararlar ve diğer özelliklerle öteki hicaz çeşitlerine geçkiler yapılır; yine bütün dizide ve gerekiyorsa genişlemiş bölgede de dolaşılıp düğâh perdesinde hicaz çeşnisiyle tam karar edilir.

Nâyî Râşid Efendi'nin devr-i kebîr, Nâyî Ali Dede'nin aksak semâi usulündeki peşrevleri; Mûsî ve Muallim İsmâil Hakkı Bey'in saz semâileri, Süleyman Erguner'in (ö. 1953) sofyân usulündeki sirtosu, Zaharya'nın, "Terk eyledi gerçi beni ol mâh-cemâlim" mısraıyla başlayan yürük semâisi; Hamâmizâde İsmâil Dede Efendi'nin semâi usulünde, "Ey büt-i nev-edâ olmuşum müptelâ", Hacı Ârif Bey'in müsemmen usulünde, "Kamer-çehre perî-rû tende cânım", Şevki Bey'in yürük semâi usulünde, "Affeyle suçum ey gül-i ter başıma kakma" ve aksak usulünde, "Dil yâresini andracak yâre bulunmaz", Sadettin Kaynak'ın Türk aksağı usulünde, "Yâd eller aldı beni" mısralarıyla başlayan şarkıları ile Ali Rıza Şengel'in düyek usulünde, "Sana ey şâh-ı rusûl uymayanın bitmez işi" mısraıyla başlayan tevşîhi bu makamın örnekleri arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 17^a; Kantemiroğlu, *Kitâbü 'İlmi'l-müsiki alâ vecih'l-hurûfât: Müsikiyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlmînin Kitâbı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 79-81; Abdülbâki Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2006, s. 47; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933-40, I, 68-70; IV, 215-216; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 54-55, 130-131; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul 2006, s. 169-173.

İSMAIL HAKKI ÖZKAN